

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՁԵՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

ԼԱԼԻԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Մասնագիտական գրականության մեջ հայերենի զարգացման գրաբար և արդի հայերեն գոյավիճակները տիպաբանորեն ավանդաբար բնութագրվել են այնպիսի գծերով, որոնք ժամանակակից մեթոդաբանության տեսանկյունից վերանայման կարիք են զգում: Ելնելով հայերենի երկու գոյավիճակներում քերականական իմաստների արտահայտման լեզվական միջոցների բնույթից և դրանց գործադրման հաճախականությունից՝ մենք սույն հոդվածում առաջարկում ենք հայերենի երկու կտրվածքների տիպաբանական այլ բաժանում:

Ըստ մեր առաջարկած մոտեցման՝ հին հայերենի զարգացման երկու կտրվածքների (գրաբարի և արդի հայերենի) ձևաբանական տիպերը որոշելու կամ բնութագրելու համար պետք է նկատի ունենալ բառաձևերի արտահայտության և բովանդակության պլանների հարաբերակցության սկզբունքը՝ քերականական իմաստներ արտահայտելու տեսակետից: Ըստ այդմ, կարող ենք ասել, որ հին հայերենը տիպաբանորեն *կցական կառուցատիպի լեզու է՝ գուցակցված թեքականությամբ*, իսկ ժամանակակից հայերենը *կցական կառուցատիպի լեզու է՝ գուցակցված վերլուծական-մասնիկավոր տիպով*:

Բանալի բառեր – *հին հայերեն, ժամանակակից հայերեն, ձևաբանական տիպ, տիպաբանական բնութագիր, կցականություն, թեքականություն, վերլուծական տիպ, համադրական տիպ, վերլուծական-մասնիկավոր տիպ*

Լեզվի տիպաբանական բնութագիրը որոշելու հարցում պետք է ելնել հետևյալ սկզբունքից՝ լեզվի ուր գոյավիճակը նկատի ունենք նրա տիպը որոշելու համար: Բնական է, որ ցանկացած լեզվի բնորոշ են պատմական զարգացման փուլեր, և այդ փուլերի տարժամանակյա համեմատությունը ցույց է տալիս, որ տվյալ լեզվի տարժամանակյա քերականական կառուցվածքները միմյանցից որոշակիորեն տարբերվում են, ինչպես նաև տարբերվում են դրանց քերականական իմաստների արտահայտման միջոցները: Հետևաբար, այդ կարգի փոփոխությունները պայմանավորում են նրա քերականական (ձևաբանական և շարահյուսական) տիպ(եր)ի փոփոխությունը: Ըստ այդմ, յուրաքանչյուր լեզվի տիպաբանական բնութագիրը պետք է տալ՝ ելնելով նրա համաժամանակյա կտրվածքից, որպես դասակարգման չափանիշ ընդունելով այն հատկանիշները, որոնք առավել բնութագրական են նրան տվյալ գոյավիճակում՝ առանց հաշվի առնելու լեզվական իրողությունների պատմական փոփոխությունների ընթացքը: Այլ կերպ ասած՝ լեզվի տիպը որոշվում է լեզվի տվյալ գոյավիճակի շրջանակներում, մյուս կողմից՝ լեզվի միև-

նույն գոյավիճակի սահմաններում՝ նրա ենթափուլերում, նույնպես կարող են արձանագրվել լեզվական իրողությունների քանակական փոփոխություններ և տեղաշարժեր, սակայն դրանք դեռևս վճռական դեր չեն խաղում տվյալ լեզվի տիպը որոշելու հարցում ընդհուպ այն աստիճան, քանի դեռ չեն արձանագրվել որակական փոփոխություններ ու տեղաշարժեր տվյալ լեզվի քերականական կառուցվածքի մեջ ընդհանրապես պայմանավորելով լեզվական նոր փուլի անցման հիմքերը: Ըստ այդմ՝ կարող ենք համոզված ասել, որ լեզվական տիպը բնորոշ է տվյալ լեզվին նրա որոշակի գոյավիճակի սահմաններում:

Լեզուների տիպաբանության հարցերն առաջ են քաշել գերմանացի լեզվաբանները մեզանից շուրջ երկու հարյուր տարի առաջ, և մինչ այժմ այդ տեսակետն ընդունվում է անվերապահորեն առանց քննադատական վերաբերմունքի:

Ֆ. Շլեգելը 1808-ին լեզուները բաժանում է մասնիկավոր և ներքին թեքական տիպերի, այնուհետև Ավգ. Շլեգելը 1818-ին ավելացնում է նաև անձև (անջատական) տիպը, 1822-ին Վիլհելմ ֆոն Հումբոլդտն այս բաժանումը լրացնում է ներմարմնավորյալ (բազմահամադրական) տիպով: Ավգ. Շլեգելն առաջարկում է նաև լեզուների մեկ այլ տիպի բաժանում **համադրական և վերլուծական**, որոնց մեջ զետեղվում են լեզուներն ըստ քերականական իմաստների արտահայտման միջոցների. *համադրական* – մասնիկավորում և ներքին թեքում, *վերլուծական* – օժանդակ բառերի գործածություն:

Այս կապակցությամբ Էդ. Ադայանը նկատում է, որ այս բաժանումը պայմանական պետք է համարել, որովհետև ոչ մի լեզու «մաքուր» համադրական կամ «մաքուր» վերլուծական չի կարող լինել: Այստեղ հաշվի են առնում միայն հիմնական միջոցները, մինչդեռ դրանց զուգընթաց ամեն մի լեզվում էլ այս կամ այն չափով գոյություն ունեն նաև մյուս միջոցները¹:

Լեզուների վերլուծական և համադրական տեսակների բաժանումը կատարում են՝ ելնելով լեզուների ձևաբանական կառուցվածքից, համաձայն որի էլ կատարում են լեզուների ձևաբանական դասակարգում:

Էդ. Ադայանը նկատում է. «Այս բաժանումը հանգեցնում է այն բանին, որ համադրական և վերլուծական հասկացությունները նույնանում են թեքական ու կցական հասկացությունների հետ, մինչդեռ մեր կարծիքով դրանք տարբեր են: Տարբերությունն այն է, որ մի դեպքում հիմք է ընդունվում ձևաբանական, իսկ մյուս դեպքում՝ շարահյուսական կառուցվածքը, և հետևաբար համադրական ու վերլուծական լեզուների բնորոշման համար ելակետ պետք է ընդունել շարահյուսությունը և ոչ թե ձևաբանությունը»²:

Գ. Ջահուկյանն այլ մոտեցում է ցուցաբերում լեզուների ձևաբանական տիպերն առանձնացնելու հարցում: Չգործածելով քերականական իմաստներն արտահայտելու ընդունված միջոցների անվանում-

¹ Տե՛ս Էդ. Ադայան, Լեզվաբանության հիմունքներ, Եր., 1987, էջ 470:

² Նույն տեղում, էջ 471:

ները (ներքին թեքում, մասնիկավորում, տարահիմքություն և այլն)՝ նա քերականական արտահայտության միջոցներ է համարում *հնչույթներն ու հնչակոմպլեքսները* (ձայնավորներ, բաղաձայններ և դրանց զուգորդումները): Ապա նկատում է, որ էթե դրանք կոչենք քերականական նշաններ, ապա կարելի է տարբերել *համադրական և վերլուծական, հնչութային և մակհնչութային* տեսակները (վերջինիս մեջ առանձնացնելով առոգանույթը, դրանց կոմպլեքսները և կցույթի տիպերը): Ըստ այդմ՝ *քերականական համադրական* հնչութային նշաններ են ձևաբանական մասնիկները, վերջավորությունները, *վերլուծական հնչութային* նշաններ են օժանդակ կամ սպասարկու բառերը, *մակհնչութային նշաններից* առոգանական նշանները գործում են համադրական և վերլուծական մակարդակներում³:

Լեզվի տիպերը որոշելու հարցում Գ. Ջահուկյանը մեկ այլ աշխատության մեջ ելնում է համընդհանուր լեզվական կաղապարների տեսությունից, թե որքանով է լեզվական միավորների բովանդակությունը համապատասխանում նրանց արտահայտության պլանին, և ըստ այդմ՝ առաջին պլան է մղում միջուկային և առմիջուկային անդամների հարաբերակցության գործոնը լեզվական համակարգի տարբեր մակարդակներում⁴: Ելնելով միջուկային և առմիջուկային անդամների սահմանակցության (смежность) աստիճանից և նրանց արտահայտության բնույթից՝ հեղինակն առանձնացնում է լեզվական միավորների կառուցատիպերը և ըստ այդմ էլ՝ լեզվի կամ լեզուների տիպերը՝ *վերլուծական և համադրական, թեքական, կցական և անջատական, կիսամարմնավորյալ և մարմնավորյալ*⁵:

Հայագիտության մեջ ընդունված է այն տեսակետը, որ հին *հայերենը թեքական լեզու է՝ կցականության տարրերով*: Ձևաբանական տիպը որոշելու հարցում, բնականաբար, վճռական նշանակություն ունեն քերականական իմաստների արտահայտման միջոցները. թե տվյալ լեզուն քերականական իմաստների արտահայտման ի նչ միջոցներ ունի կամ միջոցների ո ը տեսակն է գործածում:

Հին հայերենի թեքականության վերաբերյալ հետևյալ միտքն է արտահայտում ականավոր լեզվաբան Ա. Ղարիբյանը. «Գրաբարի անունների հոլովման այս տեսությունը ցույց է տալիս, որ գրաբարը զարմանալի օրինաչափություններ ունեցող լեզու է, բացառություններ չունի և աստիճանաբար կցականությունը կորցնելով (հոլովակազմիչների կորուստ եզակի սեռականում, տրականում, հայցականում, երբեմն և բացառականում ու գործիականում) ապրում է անցումն դեպի մաքուր թեքականությունը»⁶:

³ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի զարգացումն ու կառուցվածքը, Եր., 1967, էջ 113:

⁴ Տե՛ս Գ. Джаякян, Общее и армянское языкознание, Եր., 1978, էջ 94:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 96:

⁶ Ա. Ղարիբյան, Հայոց լեզվի պատմության ուսումնասիրության ներածություն, Եր., 1937, էջ 115:

Հին հայերենի տիպաբանությանն անդրադարձել է Ա. Սարգսյանը՝ դասական հայերենի տիպաբանական բնութագիրը տալով լեզվի երեք մակարդակների ու նրանց միավորների բնութագրերի համատեքստում՝ քննելով հնչյոթային, ձևաբանական և շարահյուսական մակարդակների իրողությունները համաժամանակյա կտրվածքով⁷:

Հին հայերենի ձևաբանական տիպի քննությանն անդրադարձել է նաև Ս. Ավետյանը, որը մեկ հոդվածի շրջանակներում վերլուծում է դասական հայերենի անվանական հոլովման տիպը և հանգում այն կարծիքին, որ դասական հայերենի անվանական հոլովումը միանշանակ չի կարելի համարել թեքական՝ ելնելով հոլովման համակարգում առկա այլ հատկանիշներից, որոնք բնորոշ են ձևաբանական այլ տիպի, ինչպիսին է կցականությունը⁸:

Եթե հին հայերենը թեքական լեզու է, ապա քերականական իմաստների արտահայտման համար, որպես հիմնական միջոց, գործածվում է ներքին թեքումը (թեև որպես օժանդակ միջոց գործում է նաև մասնիկավորումը): Սակայն քննությունը ցույց է տալիս, որ հին հայերենում քերականական իմաստները միայն այս երկու միջոցներով չեն արտահայտվում: Մյուս կողմից՝ եթե ընդունենք, որ հին հայերենի տիպաբանական բնութագիրը կարելի է տալ հիմնականում ներքին թեքման հատկանիշը նկատի ունենալով՝ որպես դոմինանտ հատկանիշ, ապա դժվար է ասել, որ մասնիկավորումը երկրորդական, լրացուցիչ միջոց է: Երկրորդ՝ այդ դեպքում չենք կարող միանշանակ ասել, որ հին հայերենը թեքական լեզու է, մանավանդ որ կան այլ միջոցներ ևս, որոնք ծառայում են քերականական իմաստների արտահայտմանը՝ ավելի անհստակ դարձնելով հին հայերենի տիպաբանական դասակարգումն ըստ որոշակի խմբի:

Այսպես, լեզվի ձևաբանական տիպը հիմնականում որոշվում է հոլովման և խոնարհման համակարգերում գործածվող լեզվական-քերականական միջոցներով: Հին հայերենի հոլովական համակարգում ներքին թեքումը գործում է ներդրական հոլովման տիպում՝ Ե (դուստր – դստեր, վագր – վագեր, աղբիւր – աղբեր), Ա պարզ հոլովումների (քաջութիւն – քաջութեան, անկիւն – անկեան, գագաթն – գագաթան) և Ի-Ա խառը հոլովման դեպքում (անձն – անձին – անձանց, հարսն – հարսին – հարսանց, լեռն – լերին – լերանց):

Խոնարհման համակարգում *ներքին թեքումը* ծառայում է կրավորական սեռի իմաստի արտահայտմանն այն բայերի համար, որոնք ներգործական սեռի են և կարող են խոնարհվել նաև կրավորաձև: Դա վերաբերում է Ե և Ա խոնարհման բայերին (վերջինիս դեպքում՝ սահմանափակ ժամանակային ձևերում), ինչպես *գրեմ – գրիմ, գրիցեմ – գրիցիմ, գրեցես – գրեցիս, աղայցեմ – աղայցիմ* և այլն:

⁷ Տե՛ս Ա. Սարգսյան, Դասական գրաբարի տիպաբանական բնութագիրը, Եր., 1975:

⁸ Տե՛ս Ս. Ավետյան, Որքան ով է թեքական կամ կցական է հին հայերենի անվանական հոլովումը, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն», 2020, № 3 (31), էջ 24-39:

Եթե հին հայերենի հոլովման և խոնարհման համակարգերում քերականական իմաստների արտահայտման ներքին թեքման եղանակը համարենք հիմնական միջոց, այդ դեպքում կարո՞ղ ենք ասել, որ հին հայերենը տիպաբանորեն (ձևաբանական տիպաբանության համատեքստում) պատկանում է թեքական տիպի լեզուների դասին: Անշուշտ, կարող ենք ասել, եթե չլինեն քերականական իմաստների արտահայտման այլ միջոցներ ևս, որոնք պակաս կարևոր դեր չեն կատարում հոլովման կամ խոնարհման համակարգերում քերականական իմաստներ արտահայտելու տեսակետից: Դիտարկենք այդ միջոցները քերականական իմաստներ արտահայտելու համատեքստում:

Հին հայերենի հոլովական համակարգում հոլովների քերականական իմաստներն արտահայտելու տեսակետից զգալիորեն կենսունակ է նաև *մասնիկավորումը*, որ բնորոշ է կցական տիպի լեզուներին: Այսպես, վերջադրական բնույթի հոլովումն իրականանում է հոլովիչների (և հոլովակերտ մասնիկների) միջոցով, ինչպիսին են Ա, Ի, Ո, Ու պարզ և Ի-Ա, Ո-Ա խառը հոլովումները: Հմնտ. Հերակլէս – Հերակլէայ, տիտան – տիտանայ – տիտանաց (Ա հոլովում), արքայ – արքայի – արքայից, նետ – նետի – նետից (Ի հոլովում), որդի – որդւոյ – որդւոց, ոսկի – ոսկւոյ – ոսկւոց (Ո հոլովում), զարդ – զարդու – զարդուց, ցուլ – ցլու – ցլուց (Ու հոլովում), գաւառ – գաւառի – գաւառաց, քաղաք – քաղաքի – քաղաքաց (Ի-Ա հոլովում), պատանի – պատանւոյ – պատանեաց, կղզի – կղզւոյ – կղզեաց (Ո-Ա հոլովում) և այլն:

Ինչպես նկատելի է, հոլովման համակարգում մասնիկավորումը նույնքան (եթե ոչ ավելի) կենսունակ քերականական միջոց է, քան ներքին թեքումը:

Խոնարհման համակարգում ևս մասնիկավորումը կարևոր դեր ունի քերականական իմաստներ արտահայտելու տեսակետից:

Հին հայերենի եղանակային ձևերի պարզ ժամանակները մասնիկավոր են. մասնիկները դիմային վերջավորություններ են, որոնք լծորդությունների հետ կազմում են խոնարհման վերջավորություններ, ինչպես՝ *երգ-ես, երգ-ես, երգ-է, երգ-եմք, երգ-էք երգ-են, երգ-էի, երգ-էաք, երգեց-ի, երգեց-աք, երգ-իցես, երգ-իցեմք, երգեց-ից, երգես-ցուք, երգ-ես, երգեց-էք* և այլն:

Հին հայերենի համաժամանակյա ձևաբանական տիպաբանության հարցը, թվում է, դժվար է որոշել, քանի որ իբրև հիմնական բնութագրիչներ հանդես են գալիս մեկից ավելի գործոններ: Վիճակագրական տիպաբանության խնդիրն է՝ որոշել՝ ձևաբանական ո՞ր չափանիշն է բնորոշ հին հայերենին, որպեսզի ըստ այդմ այն զետեղեն ձևաբանական որոշակի տիպի մեջ: Թվում է՝ կարելի է հարցը լուծել այդ եղանակով: Սակայն պարզվում է, որ ձևաբանական բնութագրիչների մեջ, բացի թեքականությունից և կցականությունից, կա մեկ ուրիշ ոչ պակաս կարևորության գործոն, որ բնորոշ է հին հայերենի խոնարհման համակարգին:

Խոսքը վերաբերում է սպասարկու բառերի գործածությանը. մի իրողություն, որ բնորոշ է անջատական տիպի լեզուներին:

Հին հայերենի հոլովման համակարգում որոշ նախդիրներ, որպես սպասարկու բառեր, ծառայում են հոլովական իմաստների դրսևորմանը՝ կազմելով համադրական և վերլուծական բայաձևեր: Այսպես, *ի* նախդիրը եզակի տրականի հետ արտահայտում է եզակի ներգոյական հոլովի իմաստ՝ *յանձին* (անձի մեջ), հոգնակի հայցականի հետ՝ հոգնակի ներգոյականի իմաստ՝ *յանձինս* (անձերի մեջ), կազմում է բացառական հոլովը՝ համապատասխան հոլովակերտ մասնիկով (ի տանէ, ի քաղաքէ, ի տանից, ի քաղաքից): *Առ* նախդիրը հայցականի հետ արտահայտում է ուղևորման իմաստ (*առ ինքն* կոչել, բնակել *առ լեռան*), տրական հոլովի հետ արտահայտում է դադարման գաղափար (գալ *առ նմա*, երթալ *առ արքային*), անձնանիշ գոյականների գործիական հոլովի հետ՝ ժամանակային իմաստ (*առ Մերուքաւ*, *առ Հայկաւ*) և այլն: *Ընդ* նախդիրը գործիական հոլովի հետ արտահայտում է «մի բանի տակ, ներքև» տեղի-տարածական իմաստներ (ընդ աստեղօք, ընդ ոտիք այլոց) և այլն⁹:

Սպասարկու բառերը որոշակի դեր ու կշիռ ունեն հին հայերենի բայական համակարգում, որոնք մասնակցում են խոնարհման համակարգի քերականական իմաստների արտահայտմանը: Սպասարկու բառերը, մասնավորապես, մասնակցում են բայի բաղադրյալ ժամանակային ձևերի կազմությանը՝ միաժամանակ արտահայտելով ժամանակային և դիմաթվային իմաստներ:

Հին հայերենում *եւ* (պակասավոր) օժանդակ բայն ունի ներկա, անցյալ և ապառնի ժամանակային ձևեր, որոնք ապառնի և անցյալ դերբայների հետ կազմում են բաղադրյալ ժամանակներ: Ապառնի դերբայի հետ կազմում են սահմանական եղանակի ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակաձևեր (գրելոց եւ- գրելոց եմք, գրելոց էի – գրելոց էաք), իսկ անցյալ դերբայի հետ՝ վաղակատար-հարակատար ներկա (գրեալ եւ – գրեալ եմք) և վաղակատար-հարակատար անցյալ կամ գերակատար (գրեալ էի- գրեալ էաք) ժամանակաձևեր: Բաղադրյալ ժամանակաձևեր են կազմում անցյալ և ապառնի դերբայներն օժանդակ բայի ապառնի ձևերի հետ՝ դառնալով ստորադասական եղանակի բաղադրյալ ապառնիներ. *Գրելոց իցեւ – գրելոց իցեմք* և *գրեալ իցեւ – գրեալ իցեմք*:

Նմանապես վերլուծական ձևերի կազմությանը մասնակցում է *լի-նիս* բայը՝ սպասարկու արժեքով՝ *գրեալ լինիս- գրեալ լինիմք, գրեալ լինէի- գրեալ լինէաք, գրեալ եղէց – գրեալ եղաք, գրեալ լիցիս-գրեալ լիցիմք, գրեալ չլեր – գրեալ չլերուք* և այլն: Վերլուծական ձևերի կազմությանը մասնակցում են անձնական դերանվան թեք հոլովաձևերը՝ դիմային նշանակությամբ. հմմտ. *Գրեալ է իմ – գրեալ է մեր, գրեալ էր իմ – գրեալ էր մեր, գրեալ իցէ իմ – գրեալ իցէ մեր* և այլն:

Եթե ընդհանրացնենք հին հայերենում քերականական իմաստների

⁹ Տե՛ս Լ. Խաչատրյան, Գ. Թոսունյան, Գրաբարի դասագիրք, Եր., 2004, էջ 38, 250 - 275:

արտահայտման միջոցները և ընդգծենք վերոնշյալ եղանակների գործառական արժեքները, ապա պետք է նկատենք, որ քերականական իմաստների արտահայտման միջոցներ են ներքին թեքումը, մասնիկավորումը և սպասարկու բառերը: Այս հանգամանքը մեկ անգամ ևս հաստատում է այն դրույթը, որ մաքուր տիպի լեզու չկա: Կա լեզու, որի քերականական իմաստների արտահայտման համատեքստում իշխում է, դոմինանտ է համարվում գործադրվող եղանակներից մեկը: Մինչդեռ հին հայերենում պատկերն առավել խայտաբղետ է դառնում, երբ տեսնում ենք, որ քերականական իմաստների արտահայտմանը մասնակցում է նաև *տարահիմքությունը*, որ հանդես է գալիս ինչպես հոլովական, այնպես էլ խոնարհման համակարգերում: Նկատի ունենք դերանունների հոլովման և բայի խոնարհման հարացույցներում հանդիպող ձևերը:

Ի վերջո, ի՞նչ սկզբունքով կարելի է հին հայերենը տեղակայել ձևաբանական այս կամ այն տիպի մեջ: Վկայած քերականական իմաստներն ու նրանց արտահայտման միջոցները ցույց են տալիս առաջադրված հարցի բարդությունը և նրա լուծման ոչ միանշանակությունը:

Վերոբերյալ չորս եղանակները (թեքականություն, մասնիկավորում, սպասարկու բառերի գործածություն, տարահիմքություն) վիճակագրորեն համարժեք չեն: Եթե հարցին մոտենանք վիճակագրական տիպաբանության տեսանկյունից, ապա կարող ենք ասել, որ հին հայերենում քերականական իմաստների արտահայտման եղանակների համատեքստում դոմինանտ միջոցներ են համարվում (դիտվում) *կցականությունն ու թեքականությունը*:

Ուստի հին հայերենը ձևաբանական տիպաբանության տեսանկյունից կարելի է համարել *կցական կառուցատիպի լեզու՝ զուգակցված թեքականությամբ*:

Ինչպիսի՞ն է վիճակը *ժամանակակից հայերենում՝* քերականական (ձևաբանական) իմաստներն արտահայտելու տեսակետից. ի՞նչ միջոցներ են մասնակցում քերականական իմաստների արտահայտմանը, և արդյոք գործածվող բոլոր միջոցները բավարար հիմք են տալիս արդի հայերենի ձևաբանական տիպը համարելու *կցական զուգակցված թեքականությամբ*:

Այդ դեպքում տեսնենք՝ ինչպիսի՞ն է մասնագետների տեսակետը ժամանակակից հայերենի ձևաբանական տիպաբանության վերաբերյալ: Բոլոր լեզվաբաններն այն կարծիքն են հայտնում, որ ժամանակակից *հայերենը կցական կառուցատիպի լեզու է՝ զուգակցված թեքականության որոշակի տարրերով*:

Այսպես, «Լեզվաբանական բառարանի» հեղինակները միանշանակ պնդում են, որ «հիմնականում կցական կառուցատիպի լեզու է նաև արդի հայերենը, որը, սակայն, ունի գրաբարից ժառանգած թեքականության որոշ տարրեր»¹⁰:

Նույն տեսակետն է հայտնում լեզվաբան Հր. Պետրոսյանը. «Կցա-

¹⁰ Հ. Պետրոսյան, Ս. Գալստյան, Թ. Ղարազոյլյան, Լեզվաբանական բառարան, Եր., 1975, էջ 161:

կան կառուցատիպ ունեն, օրինակ, թուրքական, ուգրա-ֆիննական, իբերա-կովկասյան լեզուները. մեր աշխարհաբարը գերազանցապես կցական է»¹¹:

Էդ. Աղայանը գրում է. «Կցական լեզուներ են թուրքական, ուգրո-ֆիննական, դրավիդյան և այլ լեզուներ, ինչպես նաև ժամանակակից հայերենը, որ սակայն ունի նաև թեքականության որոշ տարրեր»¹²:

Այժմ տեսնենք՝ քերականական իմաստների արտահայտման ի՛նչ եղանակներ են գործում արդի հայերենում:

Սովորաբար լեզվի ձևաբանական տիպը որոշելու տարածք են համարվում հոլովման և խոնարհման համակարգերը:

1. Ա. *Գոյականի հոլովման համակարգում* գործում են՝

ա) *կցականությունը* (մասնիկավորում), որ հանդես է գալիս վերջադրական հոլովման պարագային (-ի, -ու, -ոջ, -վա, -ան, -ց և այլն),

բ) ներքին թեքում, որ գործում է -ություն, -ումն գրաբարյան ածանցներով բառերի և գրաբարյան հոլովում ունեցող բառերի դեպքում (տուն- տան, ձյուն -ձյան, անկյուն – անկյան, կայսր- կայսեր, դուստր – դստեր և այլն):

Բ. *Ղերանվան համակարգում* որոշակի դեպքերում գործում են տարահիմքությունը և կցականությունը, ինչպես՝ ես – իմ – ինձ ... ինձանից (ինձնից), ինձանով (ինձնով), (ինձանում), ով – ում... ումից, ումով, մենք – մեր – մեզ ... մեզանից (մեզնից), մեզանով (մեզնով), մեզանում և այլն:

2. *Բայի խոնարհման համակարգում* թեքականությունը գրեթե դեր չունի. այս մարզում գերիշխող քերականական միջոցներ են կցականությունն ու սպասարկու բառերի գործածությունը (չհաշված տարահիմքությունը որոշ անկանոն բայերի խոնարհման պարագային):

Ա) *Կցականություն*. քերականական իմաստներ է արտահայտում սահմանական եղանակի անցյալ կատարյալում (գրեց-ի, գրեց-ինք), ըղձական եղանակի բայաձևերում (գրեմ – գրենք, գրեի – գրեինք), ենթադրական եղանակում (կգրեմ – կգրենք, կգրեի – կգրեինք), հրամայական եղանակում (բուն հրամայական). գրի՛ր – գրե՛ք - գրեցե՛ք:

Բ) *Սպասարկու բառերի գործածություն*. քերականական իմաստների արտահայտման այս միջոցը գերիշխող է բայական համակարգում: Լեզվաքերականական այդ միջոցը գործում է՝

ա) սահմանական եղանակի 6-8 ժամանակաձևերում (գրում եմ – ենք, գրելու եմ – ենք, գրել եմ – ենք (գրած եմ – ենք),

բ) հրամայական եղանակի ժխտական կամ արգելական ձևերում (մի՛ գրիր – մի՛ գրեք),

գ) հարկադրական եղանակում (պիտի՛ պետք է գրեմ – գրենք),

դ) ենթադրական եղանակի ժխտական ձևերում (չեմ գրի – չենք գրի),

¹¹ Ն. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 268:

¹² Էդ. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 690:

ե) երկրորդական բաղադրյալ ժամանակներում (գրելիս եմ լինում – գրելիս էի լինում, նստած եմ լինում – նստած էի լինում, գրելու եմ եղել – գրելու էի եղել) և այլն:

Ինչպե՛ս բնորոշել դիտարկված ձևերը տիպաբանության տեսանկյունից:

Եթե սրանք վերլուծական ձևեր են, և պետք է գետեղել վերլուծական տիպի մեջ, ապա պետք է ասել հետևյալը. համադրականությունն ու վերլուծականությունը ոչ թե քերականական իմաստների արտահայտման միջոցներ են (լեզվական-քերականական միջոցներ), այլ այդ միջոցների արտահայտության պլանը (կադապարները): Օրինակ *գրեմ, գրես, գրէ և գրեալ իցեմ, գրեալ իցես, գրեալ իցէ* բայաձևերը քերականական իմաստներն արտահայտում են ոչ թե համադրական և վերլուծական կառուցատիպերի միջոցով, այլ մի դեպքում՝ մասնիկավորման, մյուս դեպքում՝ օժանդակ բառերի միջոցով: Այլ կերպ ասած՝ բառաձևերի կառուցատիպը (համադրական թե վերլուծական) քերականական արտահայտության միջոցների դրսևորման պլանն է (արտահայտության պլանը, որ չի արտացոլում բովանդակության պլանը):

Այսպիսի բառաձևերի դեպքում գործ ունենք թե՛ վերլուծականության, թե՛ համադրականության (կցականության) հետ:

Վերլուծականությունը դրսևորվում է բառաձևերի բաղադրիչների անջատ գրությամբ, որոնց արտահայտության պլանում բայահիմքի դեր է կատարում դերբայական անդամը, որից անբաժան է մասնիկավորումը, որ արտահայտում է դերբայական իմաստ, վերլուծականության մյուս բաղադրիչներն արտահայտում են դեմքի, թվի և ժամանակի քերականական իմաստներ, ինչպես՝ գրում եմ-ենք, պետք է գրեմ – գրենք, չեմ –չենք գրի, գրելիս եմ – ենք լինում, գրելիս էի –էինք լինում, նստած եմ – ենք լինում, նստած էի – էինք լինում, գրելու եմ – ենք եղել, գրելու էի –էինք եղել և այլն:

Ըստ էության, այս կառուցատիպի բառաձևերը, որոնք զգալի տոկոս են կազմում բայի խոնարհման համակարգում, դուրս են մնում արդի հայերենը բնութագրող կցականությունից ու թեքականությունից, և դրանք բնութագրելու համար լեզվական նոր տիպի անվանում պետք է տալ:

Մենք առաջարկում ենք վերոբերյալ բառաձևերը, որոնք արտահայտության պլանում վերլուծական կառուցատիպի են, և որոնց բաղադրիչներն ունեն նաև մասնիկավորման հատկանիշ, գետեղել այսպես կոչված **վերլուծական – մասնիկավոր տիպի** մեջ՝ ելնելով այն հանգամանքից, որ այդ կարգի բառաձևերը քերականական իմաստներն արտահայտում են համակցված ձևով՝ թե՛ վերլուծականությամբ (որ հատուկ է անջատական տիպի լեզուներին), թե՛ մասնիկավորմամբ (որ հատուկ է կցական կառուցատիպի լեզուներին):

Եզրակացություն: *Հին հայերենի զարգացման երկու կտրվածքների (գրաբարի և արդի հայերենի) ձևաբանական տիպերը որոշելու կամ*

բնութագրելու համար պետք է վերանայել ավանդական մոտեցումները և նկատի ունենալով բառաձևերի արժևորման հարաբերակցության սկզբունքը այդ կարգի բառաձևերը բնորոշել ըստ այս մոտեցման:

*Ըստ այդմ, կարող ենք ասել, որ հին հայերենը տիպաբանորեն կցական կառուցատիպի լեզու է՝ **զուգակցված թեքականությամբ**, իսկ ժամանակակից հայերենը կցական կառուցատիպի լեզու է՝ **զուգակցված վերլուծական - մասնիկավոր տիպով**:*

ЛАЛИК ХАЧАТРЯН – К вопросу о типологии армянского языка. – В лингвистической литературе разные этапы развития армянского языка (древнеармянского и современного) с типологической точки зрения традиционно характеризовались особенностями, которые согласно сегодняшней методологии необходимо пересмотреть, исходя из принципа соотношения плана выражения и плана содержания словоформ. На основе анализа характера языковых средств выражения грамматических значений и частоты их употребления древнеармянский типологически является языком агглютинативного строя в сочетании с флексией, а современный армянский – языком агглютинативного строя в сочетании с аналитико-аффиксальным типом. Такой вывод дает основание для пересмотра ряда положений, касающихся классификации грамматического строя армянского языка.

Ключевые слова: *древнеармянский, современный армянский, морфологический тип, типологическая характеристика, аффиксация, флексия, аналитический тип, синтетический тип, аналитико-аффиксальный тип*

LALIK KHACHATRYAN – On the Question of Typology of Armenian Language. – In the linguistic literature, different stages of the development of Armenian language (Old Armenian and Modern) from a typological point of view were traditionally characterized by features that, from the point of view of modern methodology, need to be revised, based on the principle of the relationship between the plan of expression and the plan of the content of word forms. Based on the analysis of the nature of the linguistic means of expressing grammatical meanings and the frequency of their use, Old Armenian is typologically the language of the agglutinative system in combination with inflection, and Modern Armenian is the language of the agglutinative system in combination with the analytic-affix type. Such a conclusion gives grounds for revising a number of provisions concerning the classification of the grammatical structure of the Armenian language.

Key words: *Old Armenian, Modern Armenian, morphological type, typological characteristic, affixation, inflexion, analytical type, syntetic type, analytical- affixional type*